

magolni. Ebéd után indulunk La Villette-be, nyárig haza se jövünk. De a nővéremnek egy szót se erről a kalandról!

– Megbizhat bennem, kedves néni. Szóltam én egy szót is a *többi alkalommal?*

– Látja, milyen ostoba? Mintha bizony nem ez volna az első alkalom, hogy előfordul velem ilyesmi.

– Csak annyit akartam mondani, hogy éntőlem nem tud meg soha semmit.

– Két óraker ebédelünk, remélem, velünk tart, ebéd után pedig azonnal indulunk. Tireta megígérte, hogy addigra itt lesz a holmijával. Egy kocsiban biztosan elférünk.

Megígértem, hogy pontosan ott leszek. Gyorsan hazasiettem, annyira furdalt a kíváncsiság, hogy Tireta szájából is halljam ugyanezt a történetet. Éppen ébredezett. Elmesélte, hogy havi huszonöt aranyért és teljes ellátásért beszegődött XXX-néhez egy évre.

– Gratulálok. Azt mondta, egészen rendkívüli fiatalember vagy.

– Keservesen megdolgoztam ezért az éjszaka; de biztos vagyok benne, hogy te se vesztegetted az időt.

– Gyerünk, öltözz, én is hivatalos vagyok ebédre, meg ott akarok lenni, amikor elindultok La Villette-be, ahová én is ki-kiruccanak majd, ugyanis a pártfogód nekem is ígért egy szobát.

Két órára ott voltunk. Kis híján elneveltük magunkat XXX-né láttán, aki úgy kicsinosította magát, mint egy fiatal lány. M–re kisasszony viszont búbájos volt, mint mindig. Négykor el is indultak La Villette-be, én pedig úgy döntöttem, aznap az Olasz Színházban töltöm az estét.

Gy. Szabó András

AZ ÉDES MOSOLYÚ CSAPDAVETŐ

Szörényi Lászlónak

A HALÁL VELENCÉBEN bő irodalma minden esetben hangsúlyozza a mű mitológiai háttérének jelenlétét és szerepét. „*Thomas Mann főhősének életét és halálát jelképessé tágítja azáltal, hogy a cselekményt és azokat az alakokat, akikkel Aschenbach kapcsolatba lép, mitológiai összefüggésbe helyezi*”, írja például Szász Ferenc, a Matúra-sorozatban 1993-ban megjelent három Thomas Mann-novella interpretátora.

A FÉNY SZAKADÉKA című tanulmányában legutóbb Györffy Iván vette számba az apollóni, dionüszoszi és szilénoszi elemeket Aschenbach történetében (*Liget*, 1996. május). Elemzésében a filozófia, a pszichoanalízis, a mentalitástörténet eredményeit hasznosítva jut el a mítoszként felfogott Thomas Mann-novella világképeinek értelmezéséhez. Aschenbach alakjára koncentrálnak, arra az archetípusra, akinek viszonya a világhoz alapvetően mítikus gyökerű, aki mint a szellem képviselője s ekként egy mélyebb lelkeség birtokosa, öntudatlanul is többet érzelkel fény és árnyék, élet és halál egymást feltételező világából, mint a többség.

Ha Aschenbach személyében az alapjellemeke, alaptulajdonságokra utaló szilénosz, apollóni, dionüszoszi vonások a meghatározók, Tadzio kinek-minek a megfelelője, lényének mélyében melyik mitológiai alak bontja ki magát?

A novella belső összefüggésrendszerének művészi leleménye, hogy Tadzio személye is utat nyit a találgatásoknak.

Aschenbach egy alkalommal Hüakinthoszt, Apollón kedvesét látja a fiúban, máskor a víztükör fölé hajló Narkissoszt; az író utolsó pillantásával végigkísért jelenet mintha a lélekvezető Hermészt idézné meg. Szász Ferenc a novella cselekményének egy pontján az Aschenbachot mámorba kergető Dionüszosz eszközének tekinti az ifjút. Mégis akinek sugárzása leginkább betölti Tadzio lényét, akitől a fiú a legtöbb vonását kapta, annak nevét homály fedí.

A mitológiai alakról, az alak formai jellemzőiről a tengerparti jelenet beszél sokatmondóan. Thomas Mann nem nevezi nevén, de Aschenbachnak Tadzióval történő harmadik találkozása során félreérthetetlenül Aphrodité, a rómaiak Venusként tisztelt istennője jelenik meg „szép, szelíd isten”-ként* az ifjú személyében. Kerüli az istennő megjelölését, mert a pompázatos tengeri fürdés leírásában már mindent elmondott róla, ami Tadziót vele azonosíthatja.

A „kamaszkor szüzi nyersségében” a habokból hosszú, „csuromvíz fürtökkel” kilépő ifjú képe, aki külsejétől akár lány is lehetne, egyenesen a homéroszi Aphrodité-himnusz-ból jön elő. Tünetényszerű megjelenése azé az istené – hogy a novella leírásánál maradjunk –, aki „az ég és tenger mélységeiből” érkezik. A megjelenés, a születés helyének és körülményeinek eme meghatározása Aphrodité származástörténetére, annak is a korábbi változatára való utalás. E szerint a változat szerint Aphrodité a saját fia által kiherélt Uranosz véreből fogant, amikor annak vére a tengerbe esett, és ott tajtékot képzett. Innen az epitheton ornans: „tajtékból született”. „...mintha egy szép, szelíd isten támadna az ég és tenger mélységeiből” – kapunk képet a fürdő Tadzioról. Igen! Aphrodité égi eredetére történik itt egyértelmű utalás, a föld fölött lebegő Uranoszra, de a Föld-anyára is, kit éppen Uranosz termékenyített meg, hogy a föld az életnek adjon otthont fűvekben, fákbán, állatokban, folyókban és tengerekben.

Aschenbach a parton tartózkodik, „az őselem határán”, amikor a fiút harmadik találkozásukkor megpillantja.

„Mély gyökerei voltak a tenger iránti szerelmének – olvassuk az íróról –: nyugalomvágya a nehezen dolgozó művészeknek, ki a jelenségek követelő sokrétűsége elől az egyszerűnek, a rengetegnek keblén óhajt elrejtőzni; tiltott, földadatával merőben ellenkező és épp ezért kísértő vonzódása a tagolatlanhoz, az anyagtalansághoz, az örökkévalóhoz, a Semmihez. A tökéletességen megpihenni örök vágya annak, aki a kiválóságra törekszik.”

S akkor hirtelen a végtelen, tagolatlan vízelem formájában eléje tárul tökéletesség horizontján megjelenik Tadzio, a törekeny tökéletesség, s végérvényesen és végzet-szerűen ekkor lesz rabja Aschenbach a fiú szépségének. Homérosz Aphrodité-himnuszának mesteri parafrázisa a jelenet. A tengerben messze kint fürdő Tadziót a part-ról hívják, szölongatják kereső hozzátartozói. Miként a himnusz aranyszalagos Hóráiban a lázas öröm a Küproszra érkező Aphrodité láttán, úgy árad szét, telik meg eleven étellel, tavaszi frissességgel a lidói jelenet: „...női hangok hívogatták a sátrak felől, szájról szájra adták ezt a nevet, amely szinte jelszó gyanánt visszhangzott a parton, s lágy mássalhang-zóival és végső elnyújtott ú-jával édesen és egyben szilajon csendült: Tadzíu! Tadzíu!...”

* A novella szövegét Lányi Viktor fordításában közöljük.

Botticelli VÉNUSZ SZÜLETÉSE című ismert festményére játszik rá a jelenet; Thomas Mann egészen bizonyosan számolt ezzel a konnotációval, miként a Botticelli-kép is Homérosz himnuszának újrafogalmazása. Az olasz mesternél nem a habok hátán, hanem kagylón érkezik a szárazföldre a szép testű Aphrodité, de az őt körülvevő mitológiai alakok megegyeznek a himnusz szereplőivel. Zephürosz „*nedves szele*” viszi a tenger fodrain itt is, ott is az istennőt, s a parton a himnusz Hórái közül egy a Botticelli-képen is megjelenik, hogy égi ruhába öltöztesse a szép kegyest.

Hogy a metafora teljes legyen, átköltött változatában az égi ruha is szerepet kap a novellában: Tadzio „*hóna alatt átvont hőszerű gyolccsal*” fekszik a fürdést követően a part fövényére, s a látványhoz fűzött kommentár, miszerint a kép az ifjúról úgy tetszett, mint „*ősidőkből költők híradása... az istenek születéséről*”, egyértelművé teszi a konkrét mitológiai vonatkozást.

Hogy Aschenbach számára a velencei út végzetes lesz, arról gondosan elhelyezett jelek árulkodnak. Nemcsak az eléje sodródó alakok kontúrral teli, mégis árnyszerű, lebegő jelenléte sejteti a belátható véget, de a két elem: a víz és a levegő idegenszerűsége is.

Aschenbach ezúttal a tengeren közelíti meg Velencét, korábban mindig a szárazföld felől érkezett. A város mindannyiszor fényben fogadta, most ónszín égboltozat alatt és vízen utazik. A sajka „*koporsóféle karosszékeben*” a vízváros különös csendjében, halk csobbanással evez az ismeretlen gondolás. Mintha élő város helyett halott díszletek útvesztőiben bolyongana. Mintha Kháron ladikján ülne, mintha Hermész vezetné.

S mégis, ez a bizarr varázsú város az a hely, ahol a Szép, a Forma isteni gondolata érzékelhető közelségbe kerül. Mert a szép iránti vonzalom – szüremkedik be Platón közvetítésében Szókratész tanítása az elbeszélés szövetébe – visszaemlékezés azokra az időkre, amikor az ember lelke együtt haladt az istenével. A szép a lélekben él, s maga a vágy is, hogy a szépet vagy annak „*imádandó hasonmását*” birtokba vegye. S mivel a szépség az egyedüli Eszme, melynek birtokbavétele az érzékeny útján történik, az érző ember számára a szépség szerelme gyötrelmes és szükségképpen csapdákat rejtegető.

Az intellektus, a műveltség fölüeny magabiztossága csak ideig-óráig védi meg Aschenbachot, fokról fokra kiszolgáltatottja lesz Tadzio szépségének, ellenkezés nélkül adja meg magát neki. Amikor gondolat bérel, hogy Velence útvesztőiben nyomon kövesse imárottját, már önnön lelkének útvesztőiben tévelyeg. Annak a „*csúfondáros istennek*” a rabja, aki lehetetlenné teszi, hogy visszatérhessen önmagába. Itt, a novellának ezen a pontján jelenik meg a metafora másik értelmezése, a szépség- és szerelemistennő másik aspektusa.

Aphrodité–Venus ugyanis nemcsak a szerelmi szenvedély istenasszonya, de a szenvedély révén a halálé is. Alakjának ősi jellemzői közé tartozik démonisága. Démonizmusának maradványa pl. az az öv, melyről Homérosz ILIÁSZ-a emlékezik meg. „*Add ide most azt a szerelmi varázst, mellyel Te az összes isteneket meg a földi halandókat leigázod!*” (ILIÁSZ, XIV. ének, 215–221.) – kérleli Héra Aphroditét, hogy az öv segítségével csábítsa nászra Zeust. Aphrodité az, aki együtt hál a halandó Ankhiszésszel, ami a fiatal férfi vesztét okozza, s ugyancsak ő a felelős Hippolütosz haláláért a szerelmi háromszög ősmítoszában.

Mint a mitológia istenei közül nem egyhez, Aphrodité alakjához is egyszerre több képzet társul. Egy-egy tájék helyi kultusza alakítja ki azt az összetett jelentésű istenasszonyképet, melynek tengelyében a szépség és a szerelem szimbolikus megjelenítése jut érvényre, de épp az alak világot uraló kozmikus funkciója révén a szépséget és

szerelmet megszüntető halál is benne él a jelképben. A szerelmi szenvedély istennője ekként az élet-halál istennője is egyben, s Thomas Mann novellájában Tadzio alakja és szerepe ennek a két aspektusnak egy történet keretében való kibontása.

Amikor Aschenbach előtt a járvány, annak veszélye ismeretessé lesz, megkísérti a gondolat, hogy kapcsolatba lépjen a fiú családjával. Az elképzelt és meg nem valósult jelenetben Aschenbach figyelmezteti a család fejét a ragály terjedésére, majd a képzetben lejátszott forgatókönyv szerint „*a csúfondáros istenség eszközének búcsúzóul fejére teszi a kezét, elfordul, és menekül ebből a mocsárból*”.

A kifejezés: „*csúfondáros isten*”, az elbeszélésnek ezen a pontján a vizsgált istenalak másik aspektusának jelenlétét sejteti az események menetének további alakulásában.

Aschenbach röviddel ezt követően álmat lát; lidérces, érzéki, félelemmel teli álmat. Hatalmas hömpölygő tömeg vonulása elevenedik meg a szeme előtt: istenáldozatra összetorlódó, lármás, táncoló-üvöltő sokaság képe. Az erdős bércekről rajokban áradó embertömeg új istent éltet. Az eksztatikus felvonulás, mely elemeiben a dionüszosi bacchanáliákat idézi fel, csak látszólag szól a termőerő és a bor istenéről. Dionüszosz, aki az átváltozás mestere is egyben, nem jelenik meg az álomban, de talán az ő metamorfózisa az az isten, a másik, akinek elnyújtott ú-ban végződő nevét mámorosan üvölti a sokaság. Hogy ki ez az istenalak?

Ugyanaz, aki az író előtt „*szép, szelíd isten*” formájában a tengerparton is megjelenik. Akinek nevét ugyanazzal az elnyújtott ú-val adják szájról szájra a hozzátartozók, mint amilyen hangsúllyal zúgja-tagolja az álombeli tömeg barbár istene nevét. Szándékolt a konkrét szövegszerű megegyezés a tengerparti és az álombéli jelenet között, hogy az eseményeket végzetszerűen uraló, meg nem nevezett isten személye azonosítható legyen. Idézzük fel még egyszer a tengerparti képsort: a fővenyen Tadzio hozzátartozói aggódva fürkészik a vízben messze kint fürdő fiút: „*...női hangok hívogatták a sátrak felől, szájról szájra adták ezt a nevet, amely szinte jelszó gyanánt visszhangzott a parton, s lány mássalhangzóival és végső elnyújtott ú-jával édesen és egyben szilajon csendült: Tadzíú! Tadzíú!...*”

Az álombeli jelenet kulcsmondata: „*És a mámoros csapat a lány mássalhangzókból álló, elnyújtott ú-ban végződő nevet üvöltötte, ezt a szót, melynél édesebb és egyben szilajabb még sohasem volt...*”

A „*tajtékből született*” Aphrodité–Venus a fő alakja megnevezetlenül is ennek a vad, érzéken nyers álomnak. De az istenalak ezúttal mindkét aspektusában jelen van. Ő az érzéki szépség és a szerelem istene, és ő – miként Szapphó szólítja meg himnuszában – a „*csapdaveető*” is. Ő az „*aranyékes*”, a „*kegyes*”, az „*édes mosolyú*”, és ő Aphrodité Melaina, „*a fekete*” istenasszony, az ember belső lényét megzavaró, csúfondárossá tévő isten. Hatalma kozmikus, mindent, mindenkit maga alá hajt; ha kénye úgy hozza, rabbá teheti áldozatait, elveheti életüket is. És Aschenbach érzi ezt, ott az álomban egyszerre megérti, hogy ez az isten akkora erejű, hogy az életét is követelheti tőle.

Androphonosz (a férfióló): ez a neve is ismert volt Aphroditénak a régi görögök között, miként nevezték őt Athénban a legidősebb Moirának, a sors és végzet istenasszonyának, és őt tartották a bosszúállás istennőit, az Erinnüszök nővérének is. Az istenalaknak ez a korai, archaikus értelmezése a gyász fogalmához kapcsolódva Venus Libitina formában került át a rómaiakhoz.

Ez az isten, a démoni, a végzetes vonzású szépség hajtja igájába Aschenbachot. Pazar ajándékként megjelentette magát egy halandónak, megcsillantva „*a félig-meddig bevégzett tökéletesség*” művészenek a teljes tökéletesség isteni mivoltát. Ezért a találko-

zásért Aschenbach mitológiai árat fizet: az életét kell átadnia. Azt az életet, melynek horizontján olyan megrázkódtató erővel jelenik meg a vágyott szép, hogy elhomályosítja az alkotás teremtő pillanatait, a megfeszített munkában eltöltött éveket, és értelmetlenné teszi a hátralévőket.

Az álom után már nem akarja elhagyni Velencét. A járvány járta vízivárosban most már az ellenállás maradék igyekezete nélkül sodródik a pusztulás felé. A csúfondáros, a leigázó isten a fodrász műhelyében utoljára még megtöreti, átformálja, a megzavart belsőhöz a külsőt is hozzáigazítva, mielőtt a végső áldozathozatalra sor kerül.

Minden, ami ezután történik, annak a jövendölésnek a beteljesülése, melynek tartalma az álom eseménysorával mutat szimbolikus összefüggést. Ennek az álomban megjövendölt, életet követelő áldozatnak közeledtét vezető be Aschenbach rosszullete a végzetes nap reggelén. Az utolsó jelenet helyszíne ismét a tengerpart, de már az őszi, a rideg üdülőhely. Tadzio és családja menni készül, s Aschenbach kimegy a partra, hogy még egyszer találkozzék a fiúval. Kimerült, meghajszolt élete már rég nem az övé, hanem a habokból megszülető s oda visszatérő istené. A keskeny földcsíkon Tadzio a tengernek tart, szép, szelíd istenként, röpködő hajjal jár kint a vízen, és hátrafordulva felé tekint. Hívja őt. Ő az, Aphrodité–Venus, a szépség és szerelem istene, a hatalommal bíró élet-halál-isten, akit neveznek Androphonosznak is. A „*tajték-ból született*” ránéz, úgy tűnik, neki int, s Aschenbach mint annyiszor, most is megindul, hogy – elvessen benne.

Lázary René Sándor

NEVEIMRŐL, SZÜLEIMNEK

Régen valék „mon petit René”,
Sándri, suttyó Sanyika –
Node meg ne sértődj ezért,
Apika, sem Anyika...
Most csak René, Alexander,
Komoly Sándor, olykor Sankó –
Szinte felnőtt, szinte férfi!
Rossz pénz... Félig lajosarany,
Félig-meddig kossuthbankó!

Szatmár-Németi, 1876 júliusában